

Barbara A. DESPINEY-ŻOCHOWSKA¹

„Transformacja ekonomiczna a tożsamość. Studium przypadku”.

Wstęp.

Coraz częściej rozwój gospodarczy nie jest pojmowany jedynie jako rezultat wymiany handlowej, lecz jako wypadkowa złożonego zbioru relacji między jednostkami zgrupowanymi na danej przestrzeni geograficznej mającej pewną kulturę i historię. Celem artykułu jest przedstawienie kilku uwag i refleksji na temat roli kultury i tożsamości w zachowaniach ekonomicznych w gospodarkach postkomunistycznych². Problematyka, która prezentujemy w tym artykule dotyczy analizy tworzących się obecnie nowych jednostek terytorialnych pojmowanych jako wypadkowa oraz jako warunek przekształcenia i rozwoju tych państw. Jak istotna jest kultura w działaniach ekonomicznych wyniknęło z moich badań przy okazji weryfikowania postawionej przeze mnie hipotezy o możliwym odtworzeniu się lokalnego systemu produkcyjnego na granicy polsko-czesko-niemieckiej w Euroregionie „Nysa” (DESPINEY-ZOCHOWSKA, 1997, 2005). W pracy tej chodzi o poparcie tez teoretycznych badaniami terenowymi oraz o dostosowanie jakościowe miar statystycznych do nowych kryteriów badawczych³. Wielodyscyplinarne badania mają za zadanie umożliwić określenie podobieństw i różnic między tworzącymi się lokalnymi systemami produkcyjnymi. Chodzi przede wszystkim o to, aby zrozumieć w jaki sposób „regenerują się”, pod postacią spójnych systemów lokalnych, takie składniki jak: praca, wzajemne relacje, kultura, infrastruktura materialna i niematerialna⁴. Składniki te określają bowiem tożsamość badanego regionu i jego miejsce w międzynarodowym podziale pracy. Również na poziomie

¹ Chargée de recherche w Centrum Ekonomicznym Sorbony, CNRS-Uniwersytet Paryż 1 Panthéon-Sorbonne, 126-112, Boulevard de l'Hôpital, 75647 PARIS CEDEX 13, e-mail: despiney@univ-paris1.fr

² Problematyka ta została przedstawiona przeze mnie w pracy *Globalizacja: gospodarka, praca kultura. W 70-ą rocznicę urodzin Prof. Leszka Gilejko*, SGH, Warszawa 2003.

³ Podstawowym problemem byłych krajów socjalistycznych jest bowiem jakość oraz możliwość dostosowania badań i miar statystycznych do nowej sytuacji społeczno-gospodarczej. Badania euroregionów są częścią programu statystycznego o nazwie "PL-14 „Euroregion”, opracowanego przez Jeleniogórski Urząd Statystyczny i wprowadzonego przez GUS do swojego planu współpracy z zagranicą. Program ten został zaakceptowany przez Unię Europejską w ramach programu EUROSTAT. Więcej informacji na ten temat w: Żurawski K., "Problemy statystyki Euroregionów w Polsce", *Gospodarka Narodowa*, N°11/1994, s.27.

⁴ Antonelli C., Technical district and regional innovation capacity, in: *Revue d'Economie Régionale et Urbaine*, nr 5/1986

regionu bada się coraz częściej problemy związane z innowacyjnością przedsiębiorstw i to co obecnie nazywa się ogólnie gospodarką opartą na wiedzy (KUKLINSKI, 2001). Poza tym, postępująca globalizacja gospodarki uwypukla, z jednej strony, całkowicie umowny charakter układów terytorialnych oraz ich względność historyczną i kulturową, z drugiej zaś strony pokazuje, że możliwe są nowe sposoby zagospodarowania przestrzeni⁵. Tradycje oraz doświadczenia produkcyjne określonego systemu lokalnego wpisane muszą być w sieć globalną, co wyrażać się może zarówno w zaakceptowanych na rynku produktach jak i w zapożyczonych lub narzuconych ideach organizacyjnych procesu produkcyjnego (standaryzacja, naukowa organizacja pracy lub podwykonawstwo). Jeśli jednak systemowi lokalnemu (chodzi tu o szczególne umiejętności, specyficzny materiał, itd.) nie uda się wejść do globalnej sieci, to stanie się on tylko folklorem⁶. Jeśli dla jednych autorów globalizacja jest negatywna bo powoduje destrukcję narodowych systemów produkcyjnych (ANDREFF, 1996), dla drugich teza ta nie jest tak jednoznaczna. Na przykład, według A. Amina i K. Robinsa w przekształcaniach gospodarek regionalnych i lokalnych należy brać pod uwagę perspektywę globalną, w której to główną siłą napędową pozostają jednak przedsiębiorstwa międzynarodowe (in BENKO&LIPIETZ, 1992, PECQUEUR, 2002).

Dystrykt marshalowski – punkt wyjścia badań.

Punktem wyjścia do naszych badań stał się koncept dystryktu marshalowskiego. Odnowienie pojęcia dystryktu Marshalla ma dwa źródła: jedno teoretyczne - prace Alfreda Marshalla, drugie empiryczne - pojawienie się, głównie we Włoszech, wydajnych zgrupowań małych i średnich przedsiębiorstw specjalizujących się w jednym etapie określonego procesu produkcyjnego. Pojęcie terytorium zostało na stałe wprowadzone do ekonomii właśnie dzięki Alfredowi Marshallowi (MARSHALL, 1920). Zaproponował on odmienną od poprzednich interpretację rynku, która wykraczała poza ramy czystej i doskonałej konkurencji i brała za punkt wyjścia analizę zbioru przedsiębiorstw zgrupowanych wewnątrz „dystryktu przemysłowego”. Opisał on społeczno-historyczną drogę rozwoju charakterystyczną dla danego obszaru oraz proces powstawania przemysłu na tym obszarze. To właśnie A. Marshall utworzył pojęcie korzyści zewnętrznych firmy określając nimi korzyści, które wynikają z otoczenia w jakim firma się znajduje (*territorial externalities*). Tworzą je producenci zebrani w ramach tego samego zawodu i zamieszkujący te same okolice. Pojęcie korzyści zewnętrznych jest przeciwwaga do korzyści wewnętrznych, które wynikają z ogólnego rozwoju przemysłu. Rozważania Marshalla zostały podjęte i kontynuowane przez Włochów Antonelliego i Beccatiniego. „Terytorium jest konstrukcją historyczną, która na drodze

⁵ Badie B., Smouts M.-C., Wstęp do: *International sans frontières*, l'Harmattan, Paris, 1996, s.11

⁶ Beccatini G., Rullani E., "Système local et marché global. Le district industriel", w: *Economie industrielle et économie spatiale*, Economica, Paris, 1995, s.186

specyficznego rozwoju wyposażona została we własny potencjał techniczny oraz ludzki” (ANTONELLI, 1986; BECATTINI, 1992). Według Antonelli nie chodzi tutaj o „idealny typ” terytorium lecz raczej o pewne pojęcie tranwersalności, którego składowe badane są na gruncie wielu odmiennych dyscyplin. Jesteśmy dzisiaj świadkami ponownego zainteresowania pojęciem terytorium. Geografowie z Kalifornii (Scott, Storper, Walker) proponują nową interpretację znaczenia korzyści zewnętrznych aglomeracji w lokalizacji przemysłowej (in BENKO&LIPIETZ, 1992). Odrzucając model kosztów transakcji, wykazują oni, że korzyści aglomeracji są wypadkową czynników strukturalnych związanych z samą organizacją procesu produkcyjnego wewnątrz wybranej społeczności. To właśnie te korzyści warunkują wybór lokalizacji przedsiębiorstw. I to właśnie środowisko w którym przedsiębiorstwo się znajduje, jest źródłem wszelkiej innowacji stwierdził w 1986 roku francuski ekonomista P. Aydalot (AYDALOT, 1986)⁷. Wiedzę łatwiej zdobywa się przy istnieniu bliskości kulturowej społeczności żyjących w danym terenie. Przynależność do danej grupy etnicznej mającej ten sam sposób myślenia, ma potężny wpływ na racjonalność w wyborach ekonomicznych, a istniejące instytucje są wypadkową rozwoju modeli myślowych i wynikających z nich wspólnych wartości (DENZAU&NORTH, 1994). Amerykańscy oraz włoscy autorzy, wzbogacając 80 lat później marszallowską analizę lokalizacji o dokładniejszą analizę sposobów regulacji współczesnych systemów przemysłowych, wprowadzają do badań nad rozwojem nierozzerwalnie z nim związane znaczenie instytucji. Otwierają oni tym samym drogę do nowej i oryginalnej interpretacji tezy Marshalla (ARENA, 2000).

Lokalny system produkcyjny (który wywodzi się z konceptu marshallowskiego) oznacza wspólny sposób życia, myślenia, produkcji, właściwy danej społeczności, danej przestrzeni, danemu środowisku. Tworzy on specyficzną « atmosferę przemysłową », która jest efektem wzajemnego oddziaływania zlokalizowanych w bezpośredniej bliskości aktorów gospodarczych, przenikania idei i informacji, przekazywania i nabywania wiedzy i umiejętności. Istotnym elementem jest tutaj czas, bowiem analiza dynamiki rozwoju określonego terytorium, opierająca się na obserwacji zachowań ludzi, jest możliwa jedynie z perspektywy dłuższego okresu historycznego. Prace badawcze dotyczące lokalnych systemów produkcyjnych zostały w Polsce rozpoczęte niedawno i duża liczba pytań pozostaje jeszcze bez odpowiedzi. Z jednej strony mamy do czynienia z całkowitym zanikiem lokalnej kultury przemysłowej wynikającej ze zmian granic, masowych przemieszczeń ludności po wojnie i komunizmu, z drugiej zaś sytuację, w której regiony powracają do życia i na nowo odbudowują swoje lokalne tradycje przedsiębiorczości. Ostatnio sporo prac wydaje się potwierdzać odradzenie się lokalnych systemów produkcyjnych w wielu regionach Polski

⁷ Prace P. Aydalot są kontynuowane przez ekipę GREMI (Groupe de recherche sur le milieu innovateur) na Uniwersytecie Paryż I Panthéon-Sorbonne.

(KRATKE, 1997; COURLET, 1997, WOJNICKA et al., 2005; GORYNIA et al., 2007). W Łodzi, tradycyjne branże włókienniczo-odzieżowe, w których liczba przedsiębiorstw upadłych była największa, odtworzyły się w postaci małych i średnich przedsiębiorstw (duże przedsiębiorstwa socjalistyczne wyprzedały w trakcie restrukturyzacji swoje maszyny i wyposażenie swym dawnym pracownikom) (JEWTUCHOWICZ 1998 ; DUCHE, 2000). Przedsiębiorstwa te stanowią dzisiaj jedynie 51% wszystkich przedsiębiorstw w mieście; mamy więc tutaj do czynienia z „odspecjalizowaniem” oraz zróżnicowaniem produkcji (GAROFOLI, 1992). Dawna tradycja przemysłowa miasta umożliwiła regionowi znalezienie się w lepszej pozycji w stosunku do innych regionów przemysłowych. Trudno tutaj jednak mówić o odrodzeniu „kultury przedsiębiorczości”; duża liczba nowych MŚP zbyt często jeszcze bowiem pochodzi z tak zwanej „szarej strefy”⁸. Problemem jest więc przejście tych przedsiębiorstw z szarej strefy na wyższe stadium rozwoju tak jak się to stało we Włoszech w latach siedemdziesiątych, by można było mówić o ich rosnącej roli w rozwoju lokalnym.

Bliskość Unii Europejskiej.

Duże znaczenie dla rozwoju ekonomicznego byłych krajów socjalistycznych ma bliskość granicy z Niemcami, potencjał, który się w nich znajduje stanowi znaczący czynnik transformacji. W Polsce, od początku transformacji, proces tworzenia i rozprzestrzeniania się małych i średnich przedsiębiorstw był widoczny przede wszystkim na obszarach położonych przy granicy z krajami Unii Europejskiej (DESPINEY&BACZKO, 2001). Dotyczy to również przedsiębiorstw innowacyjnych.⁹ To właśnie w regionach, które graniczą bezpośrednio z Niemcami, lub są związane z kulturą niemiecką (Czechy, Węgry), odnajdujemy oznaki najdalej zaawansowanego rozwoju gospodarczego¹⁰. W województwach położonych wzdłuż granicy z Niemcami: dolnośląskim, zachodniopomorskim a także mazowieckim (w tym ostatnim tylko dzięki stolicy) liczniejsze niż gdzie indziej są instytucje otoczenia biznesu (MALYS, 2001). Zarówno przedsiębiorczość jak i kultura przemysłowa rozwinęły się tu na przestrzeni dziejów bardziej niż we wschodniej części kraju. Wschodnie oraz północno-wschodnie regiony Polski, posiadające aktualnie najniższe w Europie PKB na głowę mieszkańca, wymagają zdeterminowanych działań pomocowych ze strony państwa i Unii Europejskiej. To zróżnicowanie wynika z dziedzictwa historycznego kraju, które wywodzi się z czasów rozbiorów, przy czym różnice te wzrosły po 1945 roku i jeszcze bardziej się nasiliły od początku transformacji. Gdyby posłużyć się

⁸ G. Duché, Vers la création d'un nouveau mode de production à Lodz (Pologne). Les freins au développement d'un milieu innovateur”, *RERU*, N°1/2000

⁹ Prace badaczy z ROSES-Grenoble proponują tezę efektu napędowego (effet d'entraînement) wywieranego przez bliskość Niemiec na przedsiębiorstwa polskie położone w zachodnich regionach Polski. Prace Instytutu badawczego nad gospodarką rynkową z Gdańska potwierdzają tę tezę.

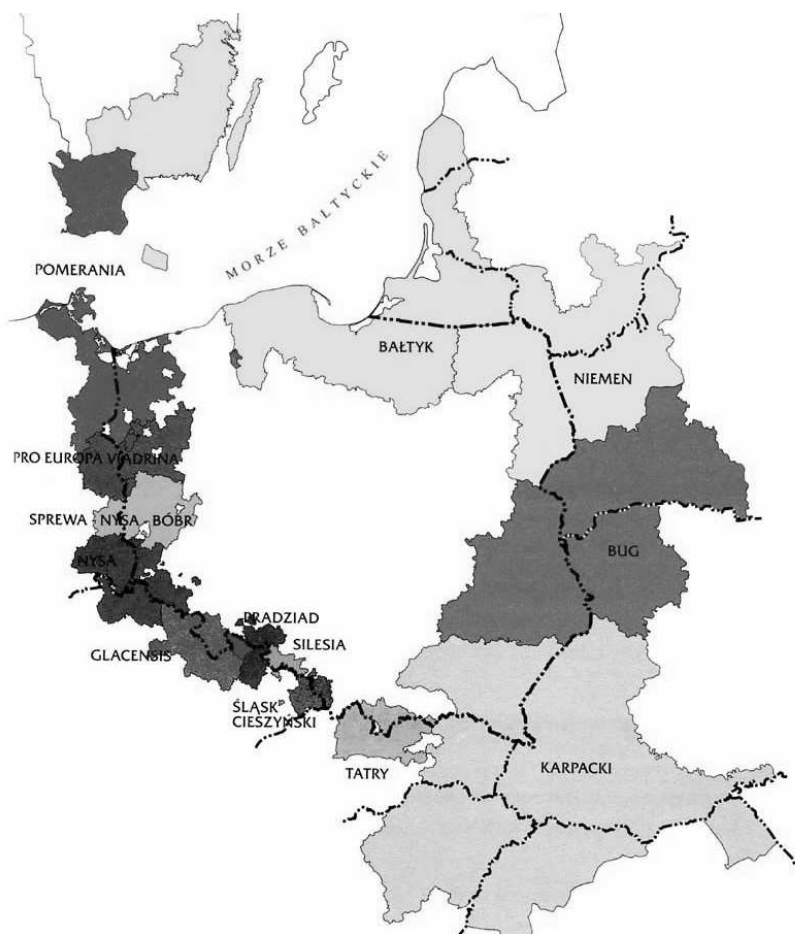
¹⁰ Zobacz na ten temat: *le Cahier du ROSES* poświęcony granicom, n°1/1995

metodologia oszacowań dotacji na wyposażenie infrastrukturalne (QUEVIT et al, 1992) wynikłoby z nich, że środki publiczne skoncentrowane są zwłaszcza w zachodniej części kraju. Poziom nakładów na infrastrukturę w tych regionach był wyższy niż średnia krajowa, ponieważ połowa sieci kolejowych jest pochodzenia niemieckiego, zaś druga połowa w jednej trzeciej została zbudowana w czasach, gdy tereny te stanowiły część Prus (KOZIARSKI, 1993). Podobnie jest w przypadku transportu drogowego. Nagromadzenie kapitału stałego tutaj jest skutkiem długoletnich i konsekwentnie prowadzonych inwestycji na przestrzeni wieków (HENDERSON, 1954) Wynikające stąd zasoby infrastrukturalne pozostają więc w bezpośredniej relacji z poziomem rozwoju gospodarczego powyższych regionów (DESPINEY&PASLAWSKI, 2001; DESPINEY&KARPA, 2007).

Euroregion „Nysa”: możliwy lokalny system przemysłowy?

Euroregion „Nysa” jest pierwszym euroregionem w Centralnej Europie powstałym w 1991 roku na granicy polsko-czesko-niemieckiej (między Euroregionem Nysa -Szprewa-Bohr i Glacensis, cf Mapa 1). Jest on uważany za rodzaj laboratorium mające służyć za przykład współpracy transgranicznej między starą a nową Unią. Skupia on 5 dystryktów niemieckich, 6 rejonów miejskich w Czechach, 44 gminy województwa Dolnośląskiego i 4 gminy Lubuskiego.

Mapa 1 : Euroregiony na granicach Polski.

w, 2004.

Zależność od przeszłości (*path dependency*).

Euroregion „Nysa » posiada swoją historię, tradycje regionalne i charakteryzuje się ciągłością procesów rozwojowych. Aby umieścić nasze rozważania w odpowiedniej perspektywie należy powiązać osiągnięcia Śląska z osiągnięciami sąsiadującej z nim Saksonii oraz obrzeżem Czech. Powiązania gospodarcze i kulturowe między Niemcami Wschodnimi, Śląskiem i Czechami wynikają ze wspólnego dziedzictwa historycznego tych trzech graniczących ze sobą krajów uwarunkowanego głównie wielowiekową obecnością Niemców w tym rejonie. Era rozwoju przemysłu tkackiego rozpoczęła się w XVI wieku z inicjatywy kupców z Górnych Niemiec. Składali oni zamówienia na produkcję tkanin cechom rzemieślniczym miast Saksonii, Łużyc, Śląska oraz Czech¹¹. Prężność sektora włókienniczego dała się również poznać w produkcji wyrobów wełnianych. Aż do połowy XVII wieku, Śląsk, Saksonia i Czechy sprzedawały masowo na wschód, tkaniny wełniane o średniej jakości ale po bardzo korzystnej cenie. Od początku XVII wieku przemysł tkacki zaczyna się rozwijać w małych miasteczkach. W XVIII wieku, w przemyśle tym (wliczając w to przedzalnictwo) pracują już całe rodziny. Elementem przyspieszającym rozwój były tutaj ośrodki miejskie, takie jak na przykład Hirshberg (dzisiejsza Jelenia Góra), które wyróżniały się bogactwem swych kupców, którzy zlecali prace tkackie podmiejskim rodzinom.

Umożliwiał on też szerokie rozprzestrzenianie się pierwszych zakładów produkcyjnych (zwłaszcza chemicznych produkujących barwniki) w gospodarce tego regionu czyniąc z przemysłu tkackiego czynnik napędowy. Pozytywne efekty przyciągające jakie wywoływał w tym czasie także przemysł rolniczy (tworzenie miejsc pracy, stymulacja przyrostu demograficznego, aktywizacja rynku wewnętrznego artykułów spożywczych) były wzmocnione dodatkowo występowaniem innych, poza tkaninami, przemysłów. Rozwój gospodarczy Śląska, mimo istnienia feudalnego porządku społecznego, uczynił z tej prowincji region bardzo zaawansowany. Międzynarodowe znaczenie wytwarzanych tu tkanin było tak duże, że stanowiły wówczas dużą konkurencję dla fabryk francuskich produkujących na rynki hiszpańskie i amerykańskie. Kryzys strukturalny dawnej gospodarki wydobywczej w XVI wieku przyczynił się z kolei do rozwoju w Saksonii wytwórni barwników, które stały się bazą przyszłego przemysłu chemicznego. Pewne jest też, że to właśnie w regionach graniczących z Niemcami, należących do niemieckiej strefy kulturowej, lub też silnie z nią związanych, odnajdujemy oznaki bardziej zaawansowanego rozwoju gospodarczego. W całej Europie Środkowej powiązania z gospodarką międzynarodową miały miejsce głównie za pośrednictwem Niemiec. Na Śląsku oraz w innych regionach opierających się na handlu kontynentalnym obieg pieniądza był dużo żywszy niż w sąsiednich regionach Polski zaopatrujących Holandię i Wielką Brytanię. Czy ta sytuacja może się powtórzyć dzisiaj w

¹¹ Jeannin P., Dépendance et capacité de développement dans le cadre régionale en Europe Centrale à la fin de l'ancien régime; *Cahiers de Varsovie* nr 22; 1991

odradzającej się Europie? Czy polskie przedsiębiorstwa mogą uczyć się od przedsiębiorstw niemieckich nowych metod myślenia, zarządzania i marketingu? To przecież sam Alfred Marshall jako pierwszy stwierdził, że to wiedza jest najsilniejszym motorem produkcji, a organizacja służy wspomaganie wiedzy. W swoich *Principles of Economics* wyraźnie wskazuje jak Anglia traci na koncu XIX i początku XX wieku na konkurencyjności względem Stanów Zjednoczonych i Niemiec właśnie jeśli chodzi o rozwój nowych technologii (MARSHALL, 1920).

Lata 1945 - 1989 – załamanie wiezi.

Dominacja sowieckiego modelu po roku 1945 i zmiany granic przerwały wielowiekowe wiezi istniejące w tym regionie. Używając terminu C. Courlet'a możemy powiedzieć, że granica na Odrze i Nysie po 1945 stała się „linią przecięcia” (COURLET, 1988). Spowodowała ona przerwanie ciągłości rozwoju dawnego dystryktu przemysłowego, przyjmując najbardziej drastyczne formy w ciągu czterdziestu pięciu lat komunizmu¹². I tak, przed 1945 r. w regionach położonych na wschód od Odry i Nysy, w przemyśle konopnym pracowało 43% wszystkich pracowników sektora, w przędzalnictwie 49%, w płóciennictwie 48% (LEPESANT, 1997). Zmiana granic w 1945 r. i związane z tym wydalenie Niemców spowodowały, że na obszarach między Saksonią, Dolnym Śląskiem i Czechami i zachwiana została równowaga a istniejący tu system produkcyjny stracił swoją spójność. Napływ uchodźców ze wschodu oraz powojenne migracje zmieniły strukturę zamieszkującej tu ludności uniemożliwiając odrodzenie dawnych tradycji, co wydaje się zmieniać na korzyść od początków transformacji. Regiony przygraniczne były ziemiemi dawnych junkrów wywłaszczonych w 1945 r. przez reformę rolną. W jej wyniku powstały duże gospodarstwa państwowe i spółdzielcze¹³, w których umieszczono ludność niemiecka pochodząca z innych regionów Europy Środkowej i polskich repatriantów z ziem wschodnich (BAFOIL, 1995). Ponadto, zarówno w Polsce jak i w NRD władze centralne dążyły do całkowitego zniesienia autonomii samorządów terytorialnych. W Niemczech, stosunkowo szybko dawne Landy zostały zastąpione przez Kraje (Kreise), rozproszone i zredukowane do jednostek wykonujących jedynie decyzje podjęte na stopniu centralnym. W Polsce było podobnie, kolejne zmiany administracyjne zakończone ostatecznie w 1975 reformą Gierka znoszącą powiaty, zlikwidowały całkowicie samorządność społeczności lokalnych. Nie istniała również jakakolwiek wspólna polityka NRD, Polski i Czech dotycząca rozwoju regionów przygranicznych. Jeśli chodzi o rozwój gospodarczy, w całym okresie między 1945 r. a 1989

¹² Courlet C., *La frontiere, nécessité ou artifice?* w materiałach konferencyjnych Kolokwium francusko-włoskiego badań regionu alpejskiego, Grenoble, 8-10 październik, 1987, Université des Sciences sociales de Grenoble, ss.171-182

¹³ Lacquement G., *La restructuration de l'agriculture dans les nouveaux Länder*, w: *Les Cahiers de l'Observatoire de Berlin*, n°24/1993, s.9-68

r. na terenach tych możemy zaobserwować wyraźne zmniejszenie wymiany transgranicznej (wyjątkiem są tutaj lata 70) i słaby rozwój nowych przemysłów. Jedynym wyjątkiem jest przemysł tekstylny-odzieżowy, który przez cały okres komunizmu notuje silny rozwój, ale bez jakichkolwiek związków między tym sektorem w trzech studiowanych krajach, każdy z nich eksportując oddzielnie na rynki RWPG.¹⁴

Transformacja po 1989 roku.

Kryzys przemysłu tekstylny-odzieżowy odczuwany był w Europie Wschodniej już od kilkunastu lat. Główną przyczyną była konkurencja południowo-wschodniej Azji i protekcjonizm praktykowany przez EWG (MATESOVA, 1992; RECEO, 2001). Dodatkowym powodem załamania było rozwiązanie RWPG, które spowodowało zerwanie istniejących więzi kooperacyjnych. Jeśli chodzi o Euroregion, samo załamanie w przemyśle tekstylnym spowodowało, na przykład, między 1989 a 1994 redukcje zatrudnienia o 92% w Kamenzu i o 87,7% w Oberlausitz. Dla Niemców po reunifikacji, dużym problemem stała się konkurencja tańszej siły roboczej w Polsce i w Czechach. W restrukturyzacji przemysłu zaangażowały się władze niemieckie, w niemieckiej części Euroregionu « Nysa » restrukturyzacja przemysłu włókienniczo-odzieżowego była częścią programu ATLAS¹⁵. Celem jego była całkowita reorganizacja struktury gospodarczej Saksoni, przy zachowaniu jednak specyfiki przemysłowej regionu. Dla Górnych Łużyc, położonych przy granicy z Polską, opracowany został projekt planowego rozwoju gospodarczego pod nazwą « Perlenkette entlang der Neisse ». Jego założenia i ideę możemy przeanalizować na przykładzie przedsiębiorstwa bawełnianego, w skład którego wchodziły dwie podstawowe jednostki: przędzalnia w Rudawach (zatrudniająca w styczniu 1990 r. 14500 osób) i tkalnia Lautex (Lausitzer Textilien) będąca spółką komandytową, zatrudniająca 16000 osób¹⁶. W pierwszym kwartale 1993 przędzalnia Rudawy liczyła już tylko 1040 osób. Od 1989 roku opuściło ją w sumie 2200 cudzoziemców: Wietnamczyków, Kubańczyków i Polaków. Decyzją strategiczną kierownictwa było utrzymanie przedsiębiorstwa i zachowanie pełnej gamy produkcji na własnym terenie. W porozumieniu z Treuhand, 29 czerwca 1990 r. przędzalnia przekształciła się w spółkę akcyjną. Restrukturyzacja tego przedsiębiorstwa nie była wspomagana żadną znaczącą inwestycją ze strony Treuhand. Ponadto, władze regionalne uniemożliwiły wejście dwóm z tych podmiotów do włókienniczej spółki

¹⁴ Zob. Bafoil F., *Note de synthese sur l'Euroregion "Nysa"*, Observatoire de Berlin, październik, 1994; "Entre memoire et attente - une approche sociologique de la frontiere Neisse, in *Cahiers du ROSES*, Grenoble, n°1/1995.

¹⁵ Cf « La politique industrielle en Saxe, le programme Atlas », in *Les Cahiers de l'Observatoire de Berlin*, N°23, wrzesień 1993.

¹⁶ Wszystkie studia przypadków zostały wykonane w Observatoire de Berlin pod kierownictwem François Bafoila.

komandytowej przejętej przez Treuhand, posunięcie to mogłoby bowiem pozbawić całą grupę możliwości rozwoju na długi okres. Chodziło również o ratowanie miejsc pracy w zagrożonym regionie. Podjęto decyzję o utworzeniu spółki pracowniczej i centrum technologicznego. Spółka pracownicza dała zatrudnienie 1800 dawnym pracownikom przedsiębiorstwa, a w centrum technologicznym znalazło pracę 100 pracowników naukowych z których większość została wysłana na Uniwersytet w Chemnitz. Ten przykład restrukturyzacji przemysłu jest wysoce pouczający. W procesie tym zachowano bowiem podstawowy rdzeń przemysłowy regionu. Niektóre z pozostałych rozwiązań, jak na przykład spółki komandytowe stworzone przez Treuhand oraz różne próby tworzenia holdingów regionalnych nie brały pod uwagę konieczności uczestnictwa nowych Landów w modernizacji przemysłu. W efekcie, likwidacja starego i tworzenie nowego przemysłu postrzegane było przez władze lokalne jako proces bardziej kosztowny i mniej pewny niż modernizacja już istniejących przedsiębiorstw.

W przypadku Polski, od końca lat 80 produkcja przędzy i włókien uległa dużemu spadkowi a recesja ta została dodatkowo pogłębiona po wprowadzeniu programu Leszka Balcerowicza (LIPOWSKI&DESPINEY, 1990). Likwidacja RWPG odcinająca zaopatrzenia w surowce po cenach preferencyjnych i zdecydowana polityka Balcerowicza wymusiły reorientację wymiany gospodarczej z tradycyjnych rynków wschodnich na rynki zachodnie.¹⁷ W polskiej części Euroregionu « Nysa », przemysł włókienniczo-odzieżowy stanowił 30% działalności przemysłowej. W 1994 roku sektor ten wytwarzał 20% krajowej produkcji odzieży bawełnianej i 38% odzieży lnianej¹⁸. Region zajmował czwarte miejsce w Polsce pod względem wielkości produkcji tej branży po województwie łódzkim, wałbrzyskim i bielskim. W 1994 roku przedsiębiorstwa tekstylne eksportowały 26,2% swojej produkcji a przedsiębiorstwa odzieżowe 68,8%. Jeśli chodzi o Czechosłowację, przemysł tekstylny-odzieżowy skoncentrowany był zwłaszcza w Centralnych Czechach i Morawach. Przed rokiem 1989 przemysł ten zatrudniał ponad 60 tysięcy pracowników. W pierwszych latach transformacji sprzedaż wyrobów tekstylny-odzieżowych spadła o 50-60% co było wynikiem zalamania się popytu wewnętrznego jak również strata rynków ZSRR (MATESOWA, 1992). Pomimo tego zatrudnienie nie spadło, a wręcz odwrotnie, wzrosło co było wynikiem wzrostu prywatnej inicjatywy w tym sektorze. Po roku 1989 kilkaset małych i średnich przedsiębiorstw powstało w tej branży ale ich los był bardzo niepewny a demografia bardzo zmienna (MATESOWA, 1992).

¹⁷ Despinye Żochowska B.A. w: *Etats, propriété et rapports sociaux en transition: Russie, Pologne, Hongrie*, materiały konferencyjne Kolokwium Międzynarodowego, IRENISE/IES, Paryż, 1992

¹⁸ Za: *Ekonomia i Rynek*, supl. *Rzeczpospolita*, n°274, 27 listopad, 1995, s. 13

Transformacja i globalizacja.

Wraz z transformacją, a zwłaszcza po ożywieniu gospodarczym po roku 1993¹⁹, pojawiły się w Polsce bezpośrednie inwestycje firm niemieckich. Tak w Polsce jak i w Czechach, były to głównie firmy małej wielkości. W Polsce, oszacowanie ich liczby było stosunkowo trudne bowiem w oficjalnych statystykach nie uwzględniano projektów, których nakłady nie przekraczały jednego miliona dolarów.²⁰ Tylko między 1993 a 1998 rokiem liczba mieszanych przedsiębiorstw polsko-niemieckich wzrosła z 2943 do 5177 (wzrost o 75%).²¹ Większość tych spółek to były spółki przemysłowe, przy czym wyraźnie na czoło wysuwał się tutaj przemysł włókienniczo-odzieżowy, z liczbą 119 spółek. Rezultatem przeprowadzanej restrukturyzacji przemysłu w pierwszej fazie transformacji była pewna poprawa wyników tego przemysłu, m.in.:

- wyraźne polepszenie asortymentu,
- wzrost produkcji przeznaczonej na eksport,
- wzrost udziałów materiałów uszlachetnionych w produkcji ogólnej,
- duża liczba przedsiębiorstw prywatnych, w tym 8 spółek joint-ventures (KOZA, 1993).

Przedsiębiorstwa niemieckie, od początku transformacji zaczęły uciekać się do podwykonawstwa zlecanego przedsiębiorstwom czeskim i polskim, do czego skłoniły ich dużo niższe koszty pracy w obu tych krajach²². Wyraźnie polepszyła się jakość wytwarzanych produktów, na co niewątpliwie wpływ miało pojawienie się konkurencji i zmiana orientacji rynków: z krajów byłego ZSRR do Europy Zachodniej. Wśród podmiotów sprywatyzowanych przeważały spółki akcyjne i spółki z o.o.

Już w 1995 r. towary eksportowane z Polski do Unii Europejskiej osiągnęły prawie 90% całkowitego eksportu w sektorze tekstylnym; same Niemcy importowały z Polski towary o wartości 1390 milionów dolarów, co stanowiło 63% polskiego eksportu tekstylnego.²³ Polska została pierwszym partnerem Niemiec z krajów Europy Środkowej w dziedzinie

¹⁹ Despinesy-Zochowska B., "L'année économique en Pologne : vers la fin de la récession?" w: *l'Europe Centrale et Orientale*, Documentation Française 1993

²⁰ Boudier-Bensebaa F., *Les spécificités de la présence économique allemande dans les PECO*, tekst odbity na powielaczu. ROSES/Paris, s.5 i w: BAFOIL, 1997

²¹ Dane z PHARE Cross-Border Co-operation project zatytułowany "Development of analysis, information and promotional material regarding the status and opportunities for international co-operation in the Polish-German border region" (PL 9701-03-01-L001).

²² W 2005, koszt pracy był ciągle wyższy we Wschodnich Niemczech niż w Polsce czy Czechach: 17,37 euros za godzinę w porównaniu z 5,04 euros w Czechach i 3,80 w Polsce.

²³ Według danych Ministerstwa Współpracy z Zagranicą, kwiecień 1996

podwykonawstwa w sektorze tekstylno-odzieżowym. Strategia ta była często i chętnie stosowana przez przedsiębiorstwa niemieckie, ponieważ pozwalała im bronić się w dużym stopniu przed konkurencją azjatycką. Import ten już od 1995 roku wykazał tendencję zniżkową, ponieważ Niemcy zaczęły poszukiwać niższych kosztów transakcji w krajach o tanszej sile roboczej. Ale już od roku 1995, w celu zmniejszenia wyłączności niemieckiej na import swoich tekstyliów, Polska podpisała odpowiednią umowę z Norwegią²⁴. Z powodu wycofywania się przedsiębiorców niemieckich w roku 1997 Polska (po raz pierwszy od roku 1993) odnotowała deficyt w handlu z Niemcami w wysokości 190 milionów dolarów z powodu spadku umów-zleceń. Polscy producenci rozpoczęli nowy podbój rynków byłego Związku Radzieckiego, które są mniej wymagające co do jakości produktów. Jedną rzeczą była pewna, rozwój eksportu zaczął następować przede wszystkim dzięki witalności i dobrej kondycji sektora prywatnego (44 przedsiębiorstwa znalazły się w Programie Powszechnej Prywatyzacji). Na poziomie makro rozwój podwykonawstwa dla firm niemieckich napewno podniósł konkurencyjność polskiego przemysłu lekkiego szczególnie w sektorze odzieżowym²⁵. Umowy-zlecenia od Niemców nie tylko dały możliwość pełnego wykorzystania mocy produkcyjnych wielu producentom ale i pozwoliły ponadto skorzystać niektórym przedsiębiorstwom polskim z nowych technologii. Niektóre badania rzeczywiście wykazały że w warunkach polskiego sektora małych i średnich przedsiębiorstw nowoczesne technologie pojawiły się przede wszystkim w przemyśle tekstylnym, funkcjonującym w tradycyjnych ośrodkach przemysłu włókienniczego (GARDAWSKI, 2001). Umowa-zlecenie może bowiem zaowocować powstaniem spółki joint-venture i ułatwić wejście firmy polskiej na rynki europejskie. Natomiast, jeśli chodzi o poziom mikro i mezoekonomiczny, to podwykonawstwo jest traktowane jako zagrożenie dla rozwoju lokalnego systemu produkcyjnego. Głównym problemem jest ogólnie niska skłonność firm do innowacji, dawca zlecenia zachowuje dla siebie tę część procesu produkcyjnego która wymaga więcej kwalifikacji, jak np. skomputeryzowana koncepcja projektu, cięcie laserem, design. Poza tym, brak zaufania między stronami zmniejsza skłonność do innowacyjności w przypadku tego typu integracji pionowej zwanej również „biedną” (LEBORGNE&LIPIETZ, 1988). Stosowane w dłuższym okresie powoduje utratę niezależności podmiotów produkcyjnych oraz ich przekształcenie w część dużych firm. Firmy te znajdują u nich zarówno konieczne kompetencje techniczne jak i tanią siłę roboczą, zyskując dodatkowo możliwość korzystania z ich sieci klientów. Poza tym, rozwój podwykonawstwa zmniejszył rynki zbytu na polskie produkty pośrednie, dostarczane w tym wypadku przez kontrahenta niemieckiego, powodując tym samym likwidację wielu przedsiębiorstw tekstylnych (RECEO, 2001). To zwłaszcza

²⁴ *Trybuna*, n°269 z 20 listopada, 1995

²⁵ Zob. Boudier-Benseba F., *German relocation to Poland*, referat na IV konferencji EACES, Grenoble, wrzesień 1996.

Niemcy skorzystali z tej formy współpracy. Niektóre przedsiębiorstwa saksońskie poddane zostały ankiecie odnośnie ich współpracy z podwykonawcami w Polsce (BENSEBAA&BRZEZINSKI, 2001). W początkowej fazie transformacji ta forma współpracy była jedyną możliwą z powodu braku środków na inwestycje bezpośrednie, większość z nich poszła na wzrost płac (60% wzrostu między 1990 i 1993). Podwykonawstwo zapewniło im obniżenie kosztów produkcji o połowę i polepszenie ich pozycji konkurencyjnej (przedsiębiorstwa zachodniemieckie wycofały się z tej formy współpracy). Wzrosły natomiast koszty transakcji z powodu czasu niezbędnego dla znalezienia odpowiedniego i pewnego partnera w Polsce.

Zaufanie i bliskość kulturowa, warunki determinujące proces „uczenia się”.

Okres transformacji oraz wejście Polski i Czech do Unii Europejskiej zmienił diametralnie znaczenie zachodniej granicy. Łatwość z jaką można ją teraz przekraczać umożliwia stałe kontakty, ożywia wymianę gospodarczą, migracje i konflikty²⁶. Dzisiaj jest to granica traktowana jako „linia szwu”, strefa kontaktów oraz miejsce konkurencji i możliwej współpracy²⁷. Aktualna sytuacja pozwala na tworzenie się załazków marshallowskiej „atmosfery”, która jest niezbędna dla odtworzenia się lokalnego systemu produkcyjnego. Identyfikowanie się ludności lokalnej z regionem jest elementem bardzo ważnym w odtwarzaniu się tejże « atmosfery » (*Quaderni*, N°34, 1997/98). Badania ankietowe prowadzone tak w Polsce jak i w Czechach pozwalają na zaobserwowanie pozytywnych zjawisk w tej dziedzinie, mimo faktu że ludność w tych rejonach jest głównie napływowa. Badania czeskie oparte na spisie z 1991 wskazują nadal, że procent ludności urodzonej w regionie jest niższy od średniej krajowej, która wynosi 49,4% (ZICH, 1997). Wskaznik ten jest następujący dla głównych miast Euregionu: 48,9% dla Semily, 44,9% dla Liberca, 42,6% dla Jablonca, 42,3% dla Decina i 32,3% dla Ceskiej Lipy. Pozostała część ludności wydaje się mieć mniej wspólnego z historią i kulturą regionu. Badania socjologiczne ZICHA (1997) pozwalają na dokładniejsze zapoznanie się z problematyką identyfikacji ludności z regionem (Tablica 1):

Tablica 1: Odpowiedzi na ankietę dotyczącą związku ludności z regionem.

Odpowiedzi (w %)									
	Całkowicie			Częściowo			Wcale		
	A*)	B*)	C*)	A*)	B*)	C*)	A*)	B*)	C*)

²⁶ Bafoil F., w: *Cahiers du ROSES*, Grenoble, n°1/1995 i w: *Sciences de la société*, n°37/95

²⁷ Courlet C., op. cit., s.177-181

Lubie zyc tutaj	59	65	55	33	28	38	6,0	5,8	5,0
Znam dobrze region	54	51	52	39	43	37	6,3	5,0	10
Lubie ten region	59	52	59	28	36	33	11	10	7,0
Problemy regionu i ich rozwoj bardzo mnie dotyczy	18	23	18	34	26	34	43	48	43
Problemy regionu interesuja mnie	14	18	15	37	35	36	46	46	48
Uczestnicze w akcjach organizowanych w regionie	3,0	4,3	6,0	10	11	12	75	81	80

A) –Ludnosc ankietowana w regionach graniczacych z Niemcami..

B) – Ludnosc z centralnych regionow Czech.

C) – Ludnosc zyjaca w rejonie Decina, Ceskiej Lipy, i Liberca nalezacych do Euroregionu “Nysa”.

Zrodlo: *Sociological Study of the Inhabitants of the Border Regions 1994*, Institute of Sociology of the Academy of Science, cytowane przez Zicha, 1997.

Ludnosc zyjaca w regionach graniczacych z Niemcami wykazuje duza stabilnosc w odpowiedziach. Tylko 3.5% ankietowanych zadeklarowalo chec przeniesienia sie gdzie indziej, 76.6% deklaruje chec pozostania na miejscu a 19.5% wyjedzie moze kiedys, ale nie od razu. Jesli chodzi o rejonny nalezace do Euroregionu (Decin, Ceska Lipa, Liberec (rejon Semily nie byl ankietowany) tylko 5% ludnosc deklaruje chec wyjazdu, 18% moze wyjedzie kiedys i az 77% nie ma zamiaru zmieniac miejsca zamieszkania.

Powody do ewentualnego przeniesienia sie gdzie indziej sa podane w tablicy N°2:

Tablica N°2 : Powody do opuszczenia regionu.

	Ogol kraju	Rejon Decina, Ceskiej Lipy, Jablonca i Liberca
- skarzenie srodowiska naturalnego	32,8 %	16 %
- problemy osobiste	16,7 %	25 %
- plany dlugookresowe	16,1 %	22 %
- mozliwosc pracy gdzie indziej	9,1 %	9 %
- brak pracy	4,4 %	2 %
- niepewnosc co do przyszlosci		

	2,2 %	5 %
--	-------	-----

Zrodlo: *Sociological Study of the Inhabitants of the Border Regions 1994*, Institute of Sociology of the Academy of Science, cytowane przez Zicha, 1997.

Zachowania Polakow i Czechow zamieszkujacych strefe przygraniczna z Niemcami wykazuja na ich duza aktywnosc ekonomiczna i wciaz rozwijajace sie zjawisko przedsiebiorczosci (MATESOVA,1992; DESPINEY, 2005). Od poczatku powstania Euroregionu zanotowano nawet wzrost ludnosc po stronie polskiej i czeskiej²⁸. Natomiast ludnosc niemiecka Euroregionu nie przestaje malec, co wynika z glebokiego kryzysu, który przezywa wschodnia część Niemiec niezaleznie od poteznych przelewow finansowych dokonanych po reunifikacji. Widac to wyraznie poprzez tendencje wyjazdowe wsrod mlodziezy do zachodniej czesci kraju. Od poczatku transformacji dotyczylo to zwlaszcza Saksonii wschodniej (GOLDHAN, 1997). Rzeczywiscie rozpad NRD dotknal bardziej regiony przygraniczne, peryferyjne wzgledem Drezna czy Lipska ktore bardziej skorzystaly z inwestycji centralnych. Masowe inwestycje rządu federalnego w byla NRD na niewiele sie zdaly jesli chodzi o obnizenie poziomu bezrobocia. Jedynym wyjatkiem okazaly sie Luzyce zamieszkiwane przez ludnosc o podlozu slowianskim (cf Mapa 2). Z jednej z ankiet wykonanych w Lipsku wynika, ze rezultay ekonomiczne na poczatku transformacji byly lepsze w rejonie miedzy Kamenz (Kamjenc) i Bautzen (Budziszyn) niz w rejonach, zamieszkiwanym przez ludnosc niemiecka, przesiedlona z terenow nalezacych aktualnie do Polski (*Europa regional*, N°1, 1996, p.21)²⁹. Ludnosc ta liczy okolo 100 000 osob, z ktorych 80% to protestanci, a 20% katolicy. Identyfikuje sie ona z regionem bardziej niz ludnosc etnicznie niemiecka. Uchronila sie przed tysiac lat przed germanizacja, i przez 50 lepiej zniosla „komunizm pruski” niz ludnosc niemiecka³⁰. Fakt iz mniejszosc ta potrafila zachowac swoja tozsamosc, kulture i jezyk poprzez tysiac lat istnienia moze byc elementem wyjasniajacy lepsze wyniki gospodarcze. Instytucjonalisci, Dentzau i North wyraznie wskazuja, ze te same wierzenia i modele myslowe ulatwiaja proces porozumienia sie miedzy jednostkami ulatwiajac tym samym proces wspolnego uczenia sie (DENTZAU&NORTH, 1994). Nizsze sa tez koszty transakcji i bardziej racjonalne zachowania ekonomiczne jednostek nalezacych do tej samej grupy etnicznej. Badania wykazaly, ze Zydz, Hindusi i Chinczyzy zyacy w diasporze maja nizsze koszty transakcji niz reszta narodu. Wspolne

²⁸ Wzrost po stronie polskiej wyniosl o 2459 osob, a po czeskiej 1841. Po stronie niemieckiej zanotowano natomiast spadek o 12 256 osob (WILK, 2000).

²⁹ Cytowana za Gertem Goldhanem, cf. *Euroregion « Neisse »: Définition de la partie allemande de l'Euroregion*, Hochschule für Technik, Wirtschaft und Sozialwesen, Zittau/Görlitz, roneo, 1997.

³⁰ Termin ten uzywany jest czesto przez badaczy francuskich, cf I. Samson et al, 1995.

dziedzictwo kulturowe powoduje że zacierają się różnice w interpretacji otaczających ludzi zjawisk i racjonalniejsze są wybory ekonomiczne.

Niestety ostatnie dane mówią o zmieniającej się sytuacji na Łużycach, co jest efektem postępującej globalizacji. Niesie ona bowiem ze sobą zagrożenie tak dla języków narodowych jak i lokalnych, w tym łuzycyckiego³¹. Świadczy o tym chociażby tendencja do zamykania ostatnich szkół gdzie językiem nauczania jest właśnie język łuzycycki.

Euroregion tekstylny – *local* kontra *global*

Dystrykty « à la Marshall » nie powstają całkowicie spontanicznie. Są one wynikiem działania zarówno władz samorządowych jak i aktorów gospodarczych tworzących i rozbudowujących sieci przedsiębiorstw. Perspektywy rozwoju naszego lokalnego systemu produkcyjnego bardzo się poprawiły po zainicjowaniu, przez władze lokalne trzech krajów partnerskich, Euroregionu tekstylnego. Aby sprostać konkurencji którą niesie globalizacja, władze lokalne postanowiły stworzyć produkcyjny system terytorialny, którego granice wybiegają daleko poza granice Euroregionu „Nysa” (cf. Mapa N°2). List intencyjny podpisany został przez wszystkie zainteresowane strony we Forst na Łużycach w dniu 11 grudnia 2003. Rzeczywiście, do roku 2001 w którym powstał, brak było wspólnej strategii rozwoju przemysłu lekkiego w Euroregionie. Euroregion tekstylny składa się z trzech zgrupowanych przedsiębiorstw tekstylnych-odzieżowych Saksonii, Południowych Moraw i Dolnego Śląska, które mają współpracować między sobą. Zakres współpracy dotyczy podniesienia konkurencyjności przedsiębiorstw tekstylnych, rozwoju eksportu, transferu nowoczesnych technologii, marketingu oraz działalności edukacyjnej i szkoleniowej³². Przypuszczać można, że ta współpraca międzygraniczna przyczyni się do powstania korzyści skali, co pozwoli zredukować nawet o połowę koszty produkcji. Tym samym skompensowane mogą zostać straty związane z dezintegracją rynków wschodnich po rozwiązaniu RWPG (ANDREFF, 1994). Po załamaniu w pierwszych latach transformacji, rynki te budzą obecnie coraz większe zainteresowanie europejskich producentów. Przedsiębiorcy zrozumieli, że duże korzyści stworzyć może ponowne ich zdobycie tym bardziej, że są one coraz bardziej wymagające w kwestii jakości produkcji których produkcja chińska nie jest w stanie zaspokoić. Wejście Polski i Czech do Unii Europejskiej ułatwiło bardzo współpracę władz lokalnych, i daje tym samym możliwości do powstawania kolejnych lokalnych systemów produkcyjnych, bo jak mówi Paul Krugman marshallowskie korzyści zewnętrzne „występują łatwiej w gospodarkach bardziej zintegrowanych” (KRUGMAN, 1993).

³¹ Irène Bellier „Les deux faces de la mondialisation, l’ONU et les peuples autochtones », in La mesure de la mondialisation, *Cahier du GEMDEV*, N°31, 2007.

³² *EuroTextilregion : Plauen-Liberec-Wrocław-Zielona Góra-Guben*, Potencjalny analizy- 1 Arbeitsetappe, Chemnitz, 2001.

Mapa N°2: Euroregion tekstylny.

Mapa N°3: Luzyce

Bibliografia

Andreff W., De la désintégration à une nouvelle intégration internationale de l'ex-URSS et de l'Europe de l'Est, *Un accouchement difficile*, coll : Economica , Paris ,1994.

Andreff W., La deterritorialisation des multinationales, Firmes globales et firmes réseau, in: *International sans frontières*, l'Harmattan, Paris, 1996.

Antonelli C., Technical district and regional innovation capacity; *Revue d'Economie Régionale et Urbaine*, n° 5/1986.

Arena R., *Economic institutions and social organisation in Marshall's work : An evolutionary interpretation*, paper presented at the Conference on Institutions and Organisations, Amiens, maj 2000,

Aydalet P., Ed., *Milieus innovateurs en Europe*, GREMI, Paris 1986.

Bafoil F., Entre mémoire et attentes: une approche sociologique de la frontière Neisse, in: *Cahiers du ROSES*, Grenoble, n° 1/1995.

Beccatini G. , Le district marshallien: une notion socio-économique, in: G. Benko, A. Lipietz, *Les régions qui gagnent. District et réseaux: les nouveaux paradigmes de la géographie économique* PUF, Paris 1992.

Beccatini & Rullani, Système local et marché global. Le district industriel, in: *Economie industrielle et économie spatiale*, Economica, Paris 1995.

Bellier I., « Les deux faces de la mondialisation, l'ONU et les peuples autochtones », in La mesure de la mondialisation, *Cahier du GEMDEV*, N°31, 2007.

Benko & Lipietz, *Les régions qui gagnent. District et réseaux: les nouveaux paradigmes de la géographie économique*, PUF, Paris 1992

Benko & Lipietz, *La richesse des régions. La nouvelle géographie socio-économique*, PUF, Paris, 2000.

Boudier-Bensebaa F., *Les investissements allemands en Europe Centrale et Orientale*, ed. F. Bafoil, l'Harmattan, Paris 1997

Boudier-Bensebaa F., Brzezinski H., *Outward-Processing Trade Between Germany and Central and Eastern European Countries*, paper presented to VI ICCEES World Congress, Tampere, 29 July-3 August 2000.

Boudier-Bensebaa F., Brzezinski H., La sous-traitance de façonnage entre l'Allemagne et les pays est-européens, dans *RECEO*, Vol.32, juin 2001, N°2.

Brunat E., *Emergence régionale et dynamiques territoriale: essai sur la transformation des économies de type soviétique à partir des exemples: russe et polonais*, Thèse de doctorat, Université Grenoble II; 1995

Courlet C., La frontière: coupure ou couture?, *Economie et Humanisme*, n° 301, mai-juin 1988

Courlet C., Systèmes productifs localisés et développement: le cas des économies émergentes et en transition, in *Firmes et économie industrielle*, L'Harmattan, Paris, 1997

DATAR, *Pôles et de croissance et de décision à l'Est. 1994-20015*, sous la direction d'I.Samson, ROSES, Grenoble, 1996.

Dentzau&North, Shared Mental Models: Ideologies and Institutions, *Kyklos*, Vol.47, Fasc.1, 1994

Despiney Żochowska B.A. w: *Etats, propriété et rapports sociaux en transition: Russie, Pologne, Hongrie*, matériaux konferencyjne Kolokwium Międzynarodowego, IRENISE/IES, Paryż, 1992

Despiney-Zochowska B., La restructuration industrielle - effets de proximité. Le cas de l'Eurorégion „Neisse”, in: *Struktury przemysłowe w gospodarce, Acta Universitatis Wratislaviensis*, n° 1941, 1997

Despiney-Zochowska B., Les disparités régionales en Pologne à la veille de son adhésion à l'Union Européenne, in: *Courrier des Pays de l'Est*, n° 437, février 1999

Despiney&Baczko, „Na pierwszej linii”, *Magazyn Gospodarczy. Prawo i Gospodarka*, 17 wrzesien, 2001.

Despiney B, Paslawski J., « Rozwoj transportu w Polsce - jeden z priorytetow przemian gospodarczych in *Strategiczne problemy rozwoju regionow w procesie integracji europejskie*, j A. Jewtuchowicz Ed. , Université de Lodz, 2001

Despiney B; Karpa W.; Why it is so hard? A history of highway concession contracts in Poland, roneo, 2007.

Despiney B., “Building Entrepreneurial Capacity in Post-Communist Poland: A case study”, in *Human Factors and Ergonomics in manufacturing*, Wiley, Vol.15, N°1, winter 2005

Duché G., “ Vers la création d'un nouveau mode de production à Lodz (Pologne). Les freins au développement d'un milieu innovateur ”, *RERU*, N°1/2000.

EuroTextilregion : Plauen-Liberec-Wroclaw-Zielona Gora-Guben, Potenzialanalyse- 1 Arbeitsetappe, Chemnitz, 2001.

Gardawski J., *Powracajaca klasa. Sektor prywatny w IIIej Rzeczpospolitej*, IFIS PAN, Warszawa, 2001.

Garofoli G., Les systèmes de petites entreprises: un cas paradigmatique de développement endogène, in: G. Benko, A. Lipietz, *Les régions qui gagnent. District et réseaux: les*

nouveaux paradigmes de la géographie économique, PUF, Paris 1992

Goldhan G., *L'eurorégion "Neisse" - définition de la partie allemande de l'eurorégion*, ronéoté, Hochschule für Technik, Wirtschaft und Sozialwesen, Zittau/Görlitz, 1997.

Gorynia M. et al., Clusters-an attempt to respond to the globalisation challenge? The case of furniture cluster in Wielkopolska, in *Poznan University of Economics Review*, Vol.7, N°2, 2007.

Gruchman B., *Strategia rozwoju lokalnego na przykładzie gmin pogranicza polsko-niemieckiego*, AE, Poznan, 2000.

Grudzewski W., Hejduk I., *Małe i średnie przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej w Polsce*, WSHP, Warszawa, 1998.

Henderson W.O., *Britain and industrial Europe 1750-1870. Studies in British Influence on the Industrial Revolution in Western Europe*, Liverpool, University Press, 1954.

Jeannin P., Dépendance et capacités de développement dans le cadre régional en Europe Centrale à la fin de l'ancien régime, in: *Europe Centrale, réalité, mythes, enjeu XVIII-XX-ème siècles*, Cahiers de Varsovie, n° 22, 1991

Jewtuchowicz A., *Problèmes de développement des petites et moyennes entreprises dans les stratégies de développement régional (exemple de Lodz)*, communication à la IV-ème Conférence du Réseaux PGV, Bratislava 1998

Kalinowska B., Problemy integracji i desintegracji społecznej w Euroregionie Nysa, praca doktorska pod kierunkiem Prof. Zbigniewa Kurcza, Uniwersytet Wrocławski, 2001.

Koza A., *Podstawowe problemy przemysłu tekstylnego i odzieżowego w Euroregionie „Nysa”*, praca magisterska AE, Jelenia Góra 1993

Koziarski M. S., *Siec kolejowa Polski w latach 1918-1992*, Instytut Śląski, Opole, 1993.

Krätke S., Une approche régulationniste des études régionales, in: *La théorie de la régulation. Etat de savoir*, Découverte, Paris 1997

Kuklinski A., *Gospodarka oparta na wiedzy. Wyzwanie dla Polski XXI wieku*, KBN, Warszawa, 2001

Krugman P., "The lessons of Massachusetts for EMU", in *Adjustment and growth in the European Monetary Union*, Torres&Giavazzi, Ed., Cambridge University Press, 1993.

Leborgne&Lipietz, Deux stratégies sociales dans la production des nouveaux espaces économiques, CEPREMAP, Cahier orange N°8911, 1988.

Lepesant G., Stratégies de développement dans les espaces frontaliers germano-polonais et

- germano-tchéque, in: *Rapport de recherches*, CERAT, 1997
- Lipowski A. & Despiney B., Récession et changements structurels en Pologne, *Revue des études slaves*, N° 2/1990.
- Malys E., Zroznacowanie poziomu rozwoju wojewodztw w Polsce, *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, Prace naukowe AE we Wrocławiu, N°905, 2001
- Marshall A., *Industry and Trade*, Macmillan, London, 1919.
- Marshall A., *Principes of economics*, 8e édition, Macmillan, London 1920
- Matesowa A., *Industry Case Study Tchechoslovakia-Textile/Garments*, World Bank, 1992
- Nivet J-F., La transition des firmes des nouveaux Länder : un éclairage venant de l'Est, material powielany, ROSES, Paris, 2001.
- Pecqueur B., « l'Organisation spatialisée de la production en France : de nouveaux rapports territoires-entreprises, tekst powielany, Ministerstwo Badan naukowych, 2002, Paryz.
- Perrin J.C., Organisation industrielle: la composante territoriale, in: *Revue d'Economie Industrielle*, n° 51, 1998.
- Quevit M. et al., *Impact régional 1992. Les régions de tradition industrielle*, RES/RIDES, De Boeck University, Bruxelles, 1992.
- Quaderni*, dossier : *l'Incertitude des territoires*, N°34, hiver 1997-98.
- RECEO (Revue d'Etudes Comparatives Est-Ouest), *Dossier : Union européenne : sous-traiter en Europe de l'Est*, vol.32, N° 2, juin 2001
- Samson (I.) & Goutin-Bourlat (E.): *Ouverture, transition et développement en Allemagne de l'Est*, CGP, Paris, juillet 1995
- Scott & Storper, red. *Production, Work, Territory*, Allen & Unwin, London 1986
- Wilk K., Wspolpraca transgraniczna jako czynnik podnoszenia konkurencyjnosci regionow na przykladzie Euroregionu Nysa, w *Polityka regionalna i jej rola w podnoszeniu konkurencyjnosci regionow*, AE, Wrocław, 2000.
- Wojnicka E. et all., *Clusters in Poland*, LEED, OCDE, roneo, 2005.

Zich F., *Problème d'identité régionale de la population dans les régions tchèques proches des frontières*, ronéoté, Technická Univerzita, Liberec, 1997.

Żurawski K., "Problemy statystyki Euroregionów w Polsce", *Gospodarka Narodowa*, N°11, 1994.